ynet ידיעות אחרונות
כלכלה economy

התפתחות גלובלית

דולר

מחשבים או נושאות מטוסים

הכלכלה העולמית משמשת כזירה לדו-קרב בין אלה שמרוויחים מעסקי המלחמה לבין אלה שנהנים מהשלום העולמי. האם המלחמה באפגניסטן מסמנת את שירת הברבור או את חזרתן של קואליציות הנשק והנפט בעולם?

שמשון ביכלר ויהונתן ניצן

בחודשים האחרונים מתגבשת מוסכמה שלפיה עידן השגשוג של שנות ה-90 חלף הלך לו, קריסת מגדלי התאומים חיזקה עוד יותר את התחושות הפסימיות, שהתעוררו עם מותה של 'הכלכלה החדשה'.

חמור מזה, הציפייה לשלום גלובלי מתגלה כבועה פורחת: כלכלת המלחמה חוזרת - הוצאות הביטחון גדלות, יחד עם עסקי הביטחון. גם הקפיטליזם 'החופשי' הכזיב. השווקים מתכווצים, לא רק שוקי ההון, אלא גם שוקי המוצרים והשירותים; מיתון חריף יורד על העולם.

הפוליטיקאים מתנערים וזוקפים מחדש את קומתם, פקידי המדינות חוזרים אל עמדות השליטה שנלקחו מהם על-ידי הפרטות ושחרור מכבלי הפיקוח הממשלתיים. הנה, הולכת ומתגבשת המוסכמה שיש צורך בהחזרת כוחה של המדינה, לא רק כמנגנון המווסת את התנודות בצמיחה ובתעסוקה, אלא גם כמענה לתחושות אי-הביטחון המשתררות בקרב האוכלוסיות העירוניות שבמרכזים העולמיים.

במצבים כאלה גם האינטלקטואלים נקלעים למבוכה. העתיד נראה חסר תקווה ללא סימן כלשהו לבשורה אחרת. השמאל שקע ואת מקומו תפסו אידיאולוגיות נטולות ערכים או אמות מידה, וחסרות כיוון. מהצד נראה כאילו המאבק העיקרי מתנהל בין כוחות הימין השמרני של העולם המפותח לבין הכוחות הדתיים והחשוכים של העולם השלישי. ציפינו למיגוון תרבותי ו'כפר גלובלי', אבל קיבלנו סכסוך מר בין תרבות מקדונלד'ס לבין תרבות מקג'יהד.

איך הגענו למצב הזה?

הקפיטליזם מבוסס על שילוב מנצח של איום ותקווה. "האיום": התערערות הסדר החברתי, אבטלה ומחסור באמצעי קיום. "התקווה": להשיג בעתיד 'חיים טובים' יותר ו'התקדמות' בלתי פוסקת ביכולת הצריכה.

מאז תחילת המאה ה-20 השתנו יחסי הכוח של הקפיטליזם העולמי. הם התבססו על צריכה המונית, באמצעות שליטה ברשתות שיווק ובעסקי הפנאי. העוצמה לא נשענה על פיקוח וכפייה, אלא על רשת של פיתויים, שעיצבה את התודעה והצרכים, באמצעות שליטה בתקשורת ההמונית. התהליך בלט בעיקר מאז סיומה של מלחמת העולם השניה: יציבות המשטרים במערב נשענה על המעמד הבינוני. דפוסי הצריכה של המעמד הבינוני גדלו יחד עם העלייה המתמדת בשכר, הביטחון היחסי בתעסוקה והתפתחות שירותי הבריאות והביטוח הפנסיוני. כתוצאה מכך עלתה חשיבותו של גורם שנקרא 'אמון הצרכן'.

מצד אחד, התבססו יחסי העוצמה על יצירה מתמדת של תשוקות ומחסורים שווסתו באמצעות תעמולה, פרסומות ותרבות הפנאי; מצד שני, מולאו המחסורים האלה באמצעות ציפיות מתמידות להגדלת כושר הצריכה. ציפיות שנשענו על אשראי לצרכנים ומשכנתאות לעובדים. דמי אבטלה והוצאות רווחה ממשלתיות מנעו פליטה של המובטלים והעניים מסחרחרת הצריכה ותדלקו את הציפיות שלהם לחיים טובים יותר.

העשור האחרון סילק הצידה את מדינת המלחמה-רווחה והביא במקומה זרימה עולמית של הון ומידע. אבל דבר אחד לא השתנה: החשיבות המכריעה של 'אמון הצרכן' שעליו נשען הסדר הקפיטליסטי העולמי.

אז מה בכל זאת השתנה עכשיו?

עד היום נטינו להאמין שהשיבושים המחזוריים בקפיטליזם קשורים למשברים ב'אמון המשקיע': כלומר, בתנודות השיכרון והדיכאון של המשקיעים. כך גם היו האמצעים שננקטו כדי להתמודד עם המשברים האלה. למשל, נפילה בשיעורי הרווח נענתה בצמצום עלויות העבודה, בחיפוש תשומות זולות יותר או בשכלול הייצור.

המדינות התמודדו עם המשברים האלה, באמצעות הורדות מסים ושיעורי הריבית, והגדלת הגירעון בתקציב. אם לא היה די בכך כדי לדחוף את המשקיעים הרדומים, השקיעו הממשלות בתשתיות ובתעשיות יסוד, ואפילו נכנסו בעצמן לשוק ההון.

אבל עכשיו נוצר משבר מסוג חדש: לא עוד 'סתם' בריחת משקיעים, כמו שאירע בדרום מזרח אסיה ובנאסדא"ק, אלא סכנה שמרחפת על הערכים שבהם מאמינים הצרכנים. הצרכנים (אנחנו) נוטים לצרוך פחות ולחסוך יותר בעת משבר. אבל המשבר הנוכחי מוזן על-ידי החשש לעתיד הביטחון האישי שלנו. כל נופש שטס במטוס נוסעים חשוף לטיל כתף שנורה עליו מגג במרכז עירוני; כל צרכן עשוי לרכוש מים שהוחדר בהם וירוס קטלני; כל ביקור במרכז קניות עלול להסתיים בפיצוץ מטען.

איך יתמודדו הממשלים עם מיתון שמקורו בחשש לביטחון האישי?

לא יועילו הוזלות מחירים, הנפקה מסיבית של אג"ח ממשלתיות, או הגדלת הגירעון התקציבי. אם סדרת המתח 'המלחמה נגד הטרור' תימשך יתר על המידה, היא עשויה להתפשט לאזורים נרחבים ולגרום לירידה נוספת באמון הצרכנים. זה כבר יכול לגרום למשבר של ממש שיתרגש על הסדר הקפיטליסטי עצמו, שמבוסס על אמון הצרכן. המשבר עלול להקים לתחייה קפיטליזם המבוסס על נשק וטכנולוגיות צבאיות.

רווחי מלחמה מול דיבידנדים של שלום

מסוף שנות ה-80 שקע כוחן של אליטות הנפט והנשק האמריקני. אליטות שחוסר יציבות עולמי עשה להן רק טוב. מלחמת המפרץ עוד הצליחה ליצור הנשמה מפה אל פה לעסקי הקואליציה, אולם ברור היה שמדובר בסעודה האחרונה של הקפיטליזם המלחמתי.

מהרגע שהסתיימה מלחמת המפרץ, התבססו הרווחים העולמיים על הרחבת השווקים ב'אזורים המתעוררים' ברחבי העולם השלישי. הסכסוך במזרח התיכון, שהיה חיוני לשמירת שיעורי הרווח של קואליציות הנשק והנפט, הפך למיותר ואפילו מאיים על צבירת ההון החדשה, שהונעה על-ידי התעשיות המתקדמות - ההיי-טק. כך עלה התמ"ג העולמי, וירדה האינפלציה וההוצאה הצבאית - עד ל-3% בלבד מהתמ"ג בעולם, ו-4% בארה"ב (בהשוואה ל-9% בתקופת מלחמת וייטנאם ו-13% בשיא המלחמה הקרה בתחילת שנות ה-50). לקואליציית ההיי-טק יש אינטרס ברור לתיעוש מהיר של מדינות העולם השלישי, והיא מאוחדת נגד תקציב צבאי גבוה ומחירי נפט מאמירים שפוגעים ברווחיה, ביציבותה ובהשפעתה.

אבל הנתונים האלה אינם העיקר. הקפיטליזם מונע על ידי קבוצות ההון המרכזיות, וכאן התמונה מרשימה ביותר. הגרף המובא כאן מציג שתי סדרות נתונים לשנים 1993-2001, המשקפות את הכוח היחסי של שני הגושים העסקיים שבמרכז העולם הקפיטליסטי. כוחו היחסי של כל גוש מוצג כאחוז 'שווי השוק' שלו מתוך סך כל 'שווי השוק' של 500 קבוצות ההון המובילות על פי 'סטנדארד אנד פורס'.

הסידרה הראשונה כוללת את 'שווי השוק' היחסי של 26 תאגידי הנשק והנפט המובילים בעולם, אותה 'קואליציית הנפט והנשק'. הסידרה השנייה כוללת את 'שווי השוק' היחסי של 54 הפירמות המובילות בסקטורים שהבורסה מגדירה כ'היי-טק'.

הגרף ממחיש את המהפך שהתחולל באופיו של הקפיטליזם בעולם. עד סוף שנות ה-80 ניצבה במרכז הקפיטליזם קואליציית הנפט והנשק. ב-1993 כוחה היחסי היה עדיין גבוה, ו'שווי השוק' שלה היווה 11% מ'הכלכלה הגדולה' של ארה"ב. תוך שבע שנים התהפכה המגמה לחלוטין. כוחה של הקואליציה שקע. החלק שלה בערך המניות של 'הכלכלה הגדולה' צנח ביותר מ-50% והגיע בשנת 2001 ל- 5% בלבד. לעומתה צמחו נציגי 'הכלכלה החדשה' בשיעור של 330% ותפסו כשליש מ'שווי השוק' של 'הכלכלה הגדולה'. גם תהפוכות הנאסדא"ק בשנה האחרונה לא שינו את המגמה הכללית.

פני העולם לאן?

נראה שמבצע 'המלחמה נגד טרור' הינו יותר ניסיון נואש מצד קואליציית הנשק לחולל תפנית. על-פי רוב הסימנים, מדובר בבועה המבוססת על ניסיון לגרוף רווחים מהירים מהפחדת הצרכנים. או כפי שניסח זאת הכלכלן הפוליטי מיכאל קלצקי: "... אכן זהו עולם עצוב בו גורל האנושות כולה תלוי בתוצאות המאבק שבין שתי קבוצות עוינות בתוך עולם העסקים הגדולים".

המאמר מבוסס על ספרם של הכלכלנים שמשון ביכלר ויהונתן ניצן "מרווחי מלחמה לדיבידנדים של שלום", שיצא בימים אלה בהוצאת כרמל.

חזרה